

ДО ІСТОРИОГРАФІЇ ІСТОРІЇ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Велике князівство Литовське (далі - ВКЛ), як відомо, представляло доволі потужну військово-політичну силу серед тогочасних країн Східної Європи. Неодноразово литовські князі мірялися силами із Золотою Ордою або Московськими князями і мали шанси перехопити ініціативу в об'єднанні руських земель.

Вивчення даного періоду веде до більш глибокого пізнання політичних, соціальних або культурних особливостей тих південно-західних руських земель, що входили до складу ВКЛ.

За радянських часів історія ВКЛ не була актуальною темою. Хоча і вийшли фундаментальні монографії В.Пашуто і О.Хорошкевича, проте вони не стали стимулом для подальшої роботи у цьому напрямку¹. Важливим і якісно новим, до певної міри революційним, етапом для радянської історичної науки були 80-ті рр. Під впливом змін у суспільній думці поживався інтерес істориків до маловідомих сторінок вітчизняної історії.

Метою даної роботи є спроба висвітлення та порівняння тих тенденцій, проблем та здобутків у дослідженні історії ВКЛ, що існують у сучасній російській, українській та білоруській історичній науці.

Наприкінці 80-х - на початку 90-х рр. ХХ ст. серед російських дослідників зріс інтерес до вивчення джерел з історії ВКЛ та їх видання. Особливу увагу привертала Литовська Метрика. Так, у 1989 р. було видано збірник документів Литовської Метрики обсягом 385 сторінок. У 90-х рр. активність у цьому напрямку зупинилася. Однак публікація джерел продовжувалася. Варто відзначити діяльність видавництва *"Языки русской культуры"*, яке випустило цілий комплекс літописних текстів. Деякі з них відносяться до історії ВКЛ.

Але попри великий інтерес до археографії, це не призвело до створення дослідницьких центрів, шкіл. Головну роль відіграла особиста ініціатива істориків.

За часів перебудови актуалізувалося питання пошуку історичних альтернатив *"російської моделі"*. Подібні погляди мали місце у статтях С.Думіна². В цих роботах пропонувалися нові концепції. Так, стверджувалось, що ВКЛ, як і Московське князівство, також мало свою програму щодо об'єднання руських

земель. Приєднання Південно-Західної Русі - не загарбання, а історична необхідність. Населення цих територій нібито лише виграло, бо, по-перше, раніше звільнилося з-під влади Золотої Орди, а, по-друге, отримало нагоду жити у державі із демократичними рисами: релігійний плюралізм, магдебурзьке право у містах тощо.

Останнім часом у Росії зріс інтерес до вивчення історії релігії. Так, у російській історіографії виник більш-менш конкретний напрямок, пов'язаний перш за все з вивченням історії церкви ВКЛ.

Велику популярність отримала монографія М.Крома. Ця книга присвячена історії соціально-політичних процесів у ВКЛ кінця XV - першої третини XVI ст. Автор проаналізував ці процеси у контексті протистояння Московської держави із Королівством Польським та ВКЛ. Особливу увагу зосереджено на відносинах між руськими православними князями, ВКЛ і Московською державою. Вчений зробив висновок, що православ'я представників литовської знаті не обов'язково передбачало промосковську орієнтацію. Окремо також досліджено питання зовнішньополітичних прагнень міських верств ВКЛ. Оскільки М.Кром доводив, що симпатії православного населення не завжди були на боці Московії, монографія викликала неабиякий інтерес серед білоруських і литовських літуаністів³.

З другої половини 90-х рр. XX ст. серед російських істориків активність у вивченні історії ВКЛ почала знижуватись, зупинилися її пошуки у галузі методології цього періоду. Остання залишалася позитивістською.

Помітні зрушення відбулися у білоруській історичній науці. Ознаками цього є не лише збільшення кількості наукових робіт, публікації джерел, а й формування наукових центрів.

Серед навчальних посібників, що присвячені історії ВКЛ, слід відзначити працю декана Могилевського державного університету П.Дзмитрачкова *"Беларусь у складзе Вялікага княства Літоўскага (другая палова XIII - першая палова XVII стст.)"*⁴. Головну увагу зосереджено навколо внутрішньої та зовнішньої політики, соціально-економічного розвитку ВКЛ. Окремо автор розглянув історію міст, церкви та питання етногенезу.

Своєю концептуальністю виділяється робота М.Єрмаловича *"Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае"*⁵. Але теза щодо розташування історичної території Литви території сучасної Білорусі навряд чи відповідає дійсності.

За період незалежності зросла кількість академічних видань, що присвячені різним аспектам історії ВКЛ. Так, А.Кравцевич видав монографію про ранній період ВКЛ. Справедливо стверджуючи про більш високий рівень суспільного розвитку руських земель, автор применшує здатність литовців до самостійного державотворення⁶. Така собі своєрідна норманська теорія у литовському контексті. Це викликало певні зауваження з боку інших дослідників. Відносини між ВКЛ і Тевтонським орденом знайшли своє відображення у працях Г.Сагановича, А.Грицкевича⁷.

Незважаючи на глибоке вивчення соціально-економічного життя ВКЛ, поза увагою дослідників залишилися такі питання, як феодальне землеволодіння, фінансова та податкова політика, станова структура, сільська община тощо.

Конфесійна історія останнім часом приваблює багатьох дослідників. Роботи попереднього періоду мали антикатолицьке та антиуніатське забарвлення. Цікавою є робота С.Морозової, що висвітлює історію греко-католицької церкви. Авторка висунула гіпотезу, що виникнення уніатської церкви було обумовлено синтезом західної та східної культур і що її діяльність сприяла етноконфесійній консолідації⁸.

Проблемами взаємовідносин між католицькою та уніатською конфесіями займався С.Падокшин⁹. Історію діяльності єзуїтського ордену на білоруських землях висвітлено у роботах Т.Блінової¹⁰. Потребує подальшого вивчення діяльність протестантської та іудейської конфесій.

Останнім часом вийшло чимало цінних бібліографічних та енциклопедичних довідників з історії ВКЛ. Змістовні матеріали про духовну культуру ВКЛ публікує Національний науково-освітній центр імені Франциска Скорини "*Беларусіка-Albaruthenica*".

Про посилення у Білорусі інтересу до історії ВКЛ свідчать дисертаційні роботи. Якщо у 1978-1987 рр. було захищено лише 10 дисертацій, то у 1994-2003 рр. - вже 48¹¹. Літуаністика в сучасній Україні набуває поширення і поглиблення. Зараз в Україні питаннями історії ВКЛ займаються Ф.Шабульдо, О.Русина та Н.Яковенко¹².

В українській історіографії домінує парадигма: історія ВКЛ як "*Литовська доба в історії українських земель*". Тобто головна увага приділяється не власне історії ВКЛ, а лише українським землям у його складі.

Відома робота О.Русиної "*Україна під татарами і Литвою*" є популяризаторською за суттю. Вона не містить

посилань та коментарів, що не дає підстав позитивно сприймати висновки та гіпотези¹³. Заслугою на увагу відома монографія Н.Яковенко “Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.” (1993). У цьому дослідженні авторка намагається об’єктивно дослідити проблему формування та роль тодішньої української еліти в складі ВКЛ та Польського королівства. Методологія багатьох робіт Н.Яковенко свідчить про вплив французької школи “Анналів”, що і виділяє їх на фоні традиційних історіографічних схем. Отже, Н.Яковенко змогла започаткувати напрям, який можна охарактеризувати як історію еліт¹⁴.

В історії церкви основну увагу дослідників привертає проблема унії. Передусім - унії Флорентійської. Цій темі присвячені роботи Б.Гудзяка і І.Купайла. Спільним моментом у цих дослідженнях є оцінка поширення Флорентійської унії на українських землях та ставлення населення до неї¹⁵.

Широкої популярності у сучасній вітчизняній історіографії набирає урбаністика. В першу чергу - це дослідження історії Києва та міст Волині.

Проблема походження та розвитку (1248-1340 рр.) ВКЛ не є актуальною для української історіографії. Якщо зробити певні узагальнення тематики історичних досліджень ВКЛ, то відразу ж помітною стає перевага досліджень політичних. При цьому в багатьох з них переважає фактографічний підхід та позитивістська методологія. Основними темами, на яких зосереджується увага сучасних істориків, є: входження українських земель до ВКЛ, Київське князівство Олельковичів, московсько-литовське протистояння кінця XV - початку XVI ст., Люблінська унія тощо¹⁶.

Щодо видання та перевидання джерел з історії ВКЛ в Україні, то тут також спостерігається криза. Подібну ситуацію можна пояснити сучасними пріоритетами в історичній науці. Єдиною помітною подією у цьому напрямку стало видання у 2004 р. Литовських статутів.

Таким чином, на сучасному етапі українська літуністика знаходиться в стадії певної кризи, що обумовлена низкою причин. По-перше, жоден з дослідників цього періоду не викладає у ВНЗ. Це створює певні труднощі для актуалізації періоду і виникнення наукових шкіл. По-друге, причиною невеликого захоплення ВКЛ є мовний бар’єр. Багатьох дослідників лякає перспектива вивчення литовської мови. Отже, можна сказати, що пожвавлення інтересу до історії ВКЛ у пострадянський період не стало стимулом для

подальших досліджень у російській історіографії. Натомість, серед українських дослідників можна спостерігати певні успіхи. Але вітчизняних істориків переважно цікавить розвиток українських земель і проблема дослідження і видання джерел. Зараз у даному напрямку активно і більш плідно працюють білоруські вчені.

¹*Филлюшкин А.* Изучение Великого княжества Литовского и Речи Посполитой в российской историографии 1990-х гг.: проблемы, тенденции и перспективы // Вялікае княства Літоўскае: гісторыя вывучэння ў 1991-2003 гг.: Матэрыялы міжнар. круглага стала “Гісторыя вывуч. Вялікага княства Літоўскага 1991-2003 гг.”. - Гродна, 16-18 траўня 2003 г. - С.8.

²*Думин С.В.* Об изучении истории Великого княжества Литовского / Советское славяноведение. - 1988. - №6.

³*Кром М.М.* Меж Русью и Литвой: Западнорусские земли в системе Руссо-литовских отношений конца XV - первой трети XVI в. - М., 1995.

⁴*Дзымтрачкоў П. Ф.* Беларусь у складзе Вялікага княства Літоўскага (другая палова XIII - першая палова XVII стст.). - Ч.1. - Магьлёў, 1996.

⁵*Ермалович М.* Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае. - Менск, 2000.

⁶*Краўцэвіч А.К.* Стварэнне Вялікага княства Літоўскага. - Менск, 1998.

⁷*Сагановіч Г.* Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII стагоддзя. - Менск, 2001; *Грыцкевіч В.* Гісторыя і міфы. - Менск, 2000.

⁸*Марозава С.В.* Уніяцкая царква ў культурна-гістарычным развіцці Беларусі (1596-1839). - Гродна, 1996.

⁹*Падокшын С.А.* Беларуская думка ў кантэксце гісторыі і культуры. - Менск, 2002.

¹⁰*Блинова Т.Б.* Иезуиты в Беларуси. Роль иезуитов в организации образования и просвещения. - Гродно, 2002.

¹¹*Галенчанка Г.* Беларуская гістарыяграфія Вялікага княства Літоўскага XIII-XVIII ст.ст. за 1991-3003 гг. // Вялікае княства Літоўскае: “Гісторыя вывуч. Вялікага княства Літоўскага 1991-2003 гг.”. - С.122.

¹²*Шабуньдо Ф.М.* Синьоводська проблема: можливий спосіб її розв’язання. - К., 1998; *Русина О.В.* Україна під татарами і Литвою. - К., 1998; *Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.: (Волинь і Центральна Україна). - К., 1993.

¹³*Русина О.В.* Вказ. праця.

¹⁴*Яковенко Н.* Вказ. праця.

¹⁵*Гудзяк Б.* Грецький Схід, Київська митрополія і Флорентійська унія // Записки наукового товариства імені Тараса Шевченка. - Праці історично-філософської секції. - Львів, 1994.; *Купайло І.* Григорій Цамблак (Київський митрополит, 1364-1419) // Україна. - 1991. - №17.

¹⁶*Кириченко К.* Історія Великого князівства литовського в Українській історіографії 1991-2003: основні тенденції // Вялікае княства Літоўскае: гісторыя вывучэння ў 1991-2003 гг.: Матэрыялы міжнар. Круглага стала “Гісторыя вывуч. Вялікага княства Літоўскага 1991-2003 гг.”. - Гродна, 16-18 траўня 2003 г. - С.494.